

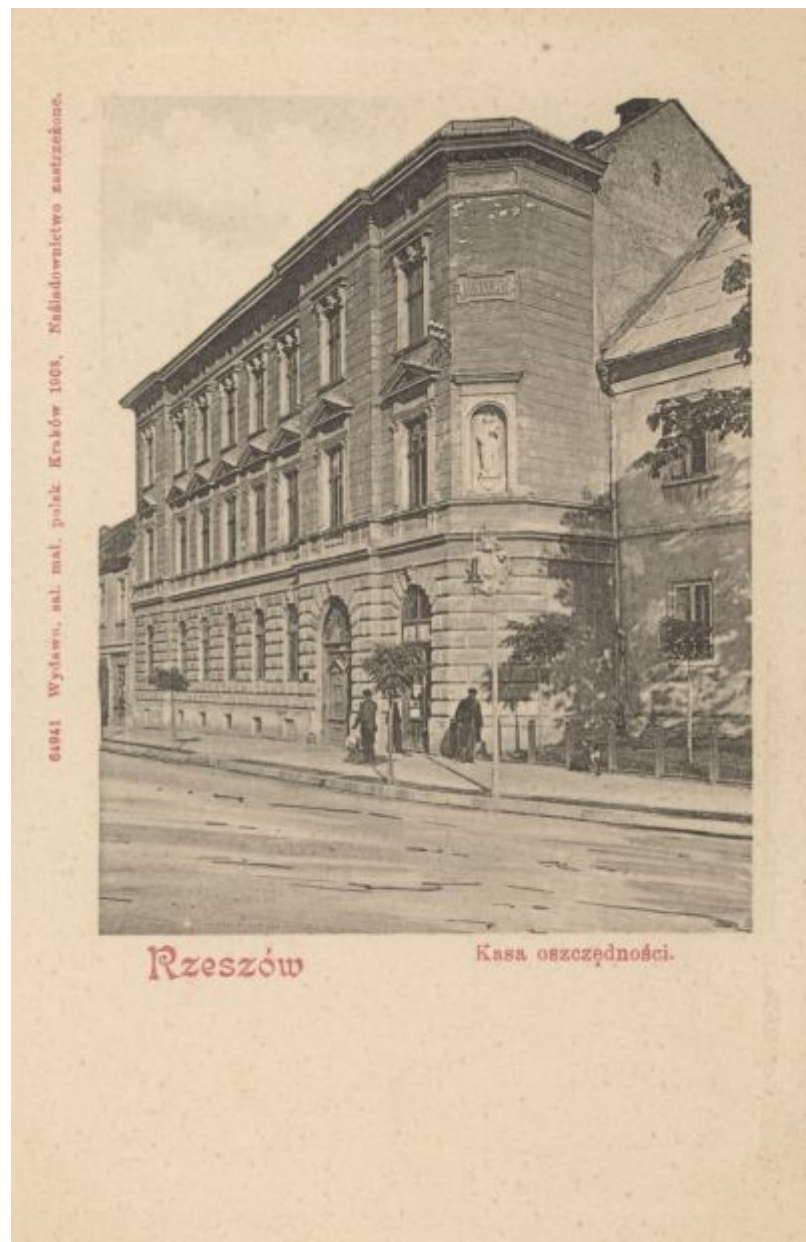
Zabytek czy nie zabytek, czyli o losach kamienicy przy ul. 3 Maja 13

Budynek Komunalnej Kasy Oszczędności z lat 1890-1892 na pocztówce z 1900 r. Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

Wykorzystane do pocztówki zdjęcie Edwarda Janusza "Ulica trzeciego maja" z budynkiem Komunalnej Kasy Oszczędności. Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

04941 Wydawn. as. mal. polsk. Kraków 1903. Nadzwyczajne zastawienie.

Rzeszów

Kasa oszczędności.

Budynek Komunalnej Kasy Oszczędności z lat 1890-1892 na pocztówce z 1903 r. Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

Jan Peroś, gmach Kasy Oszczędności przy ul. 3 Maja 23 z 1907 r., obecna siedziba Banku Polskiego Pekao. Fot. Ludmiła Łapka

Figura Matki Bożej z narożnej niszy Komunalnej Kasy Oszczędności przeniesiona na elewacją południową nowego gmachu przy ul. 3 Maja 23. Fot. Grzegorz Bukała Urząd Miasta Rzeszowa

Dom Towarowy "Delikatesy" z kawiarnią "Kosmos". Budynek po przebudowie z lat 1960-1961. Miejsce narożnej niszy z figurą Matki Bożej zajęła dekoracja neonowa. Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

Dom Towarowy "Delikatesy" z kawiarnią "Kosmos". Budynek po przebudowie z lat 1960-1961. Miejsce narożnej niszy z figurą Matki Bożej zajęła dekoracja neonowa. Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

Wnętrze kawiarni "Kosmos". Zbiory Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa

Budynek przy ul. 3 Maja 13 współcześnie po przebudowie z 2002 r. Fot. Grzegorz Bukata Urząd Miasta Rzeszowa

Budynek przy ul. 3 Maja 13 współcześnie po przebudowie z 2002 r. Fot. Grzegorz Bukała Urząd Miasta Rzeszowa

Budynek przy ul. 3 Maja 13 współcześnie po przebudowie z 2002 r. Fot. Grzegorz Bukała Urząd Miasta Rzeszowa

Czy znasz ... burzliwe losy kamienicy przy ul. 3 Maja 13, gdzie obecnie mieści się siedziba Urban Lab Rzeszów? Czy wiesz, że w tym miejscu mieściła się najpierw bursa popijarska, potem Komunalna Kasa Oszczędności, kasyno, Komenda Powiatowa Miejskiej Policji, sąd wojenny i wreszcie Dom Handlowy „Delikatesy” ze słynną kawiarnią „Kosmos”, a potem Galeria „Paniaga”?

W miejscu obecnej siedziby Urban Lab Rzeszów mieściła się osiemnastowieczna bursa pijarska, utrwalona na Planie Wiedemanna z 1762 roku, który przedstawia budynek jako parterowy, jedenastoosiowy, z centralnie usytuowaną dwukondygnacyjną wieżyczką akcentującą wejście. Po rozebraniu bursy w 1884 roku, wzniesiono na jej miejscu w latach 1889-1892 monumentalny gmach Komunalnej Kasy Oszczędności. Autorem projektu wyłonionego w drodze konkursu był wiedeński architekt Izaak Apperman, współpracujący z przedsiębiorcą Adolfem Sandigiem. Ten sam tandem zrealizował w Rzeszowie wiele inwestycji budowlanych, w tym w latach 1888-1890 przy ul. Zamkowej 8 budynek c. k. Dyrekcji Okręgu Skarbowego oraz w latach 1892-1894 dwa bliźniacze gmachy przy ul. Zamkowej 4 i 6, będące dziś siedzibą Kurii Diecezjalnej w Rzeszowie.

Komunalna Kasa Oszczędności została z kolei uwieczniona na licznych pocztówkach i fotografiach z okresu autonomii galicyjskiej. Ponieważ została ona wzniesiona w linii zabudowy bursy, a nie Gimnazjum, wystawała znacząco przed zespół popijarski. Był to budynek trzykondygnacyjny, ośmioosiowy, którego kostium historyczny nawiązywał do architektury włoskiego renesansu. Na uwagę zasługuje wyraziste boniowanie nie tylko poziomu parteru, ale także wyższych kondygnacji oraz bogata architektoniczna oprawa otworów okiennych, zróżnicowana w obrębie każdego poziomu. Interesujące są tu zwłaszcza półkolistie zamknięte otwory na parterze zwieńczone zwornikiem z dekoracyjnym motywem rzeźbionych głów kobiecych. Motyw ten pojawia się także w nadokiennikach drugiego piętra zamkniętych wydatnym gzymsem prostym. Bogatą oprawę architektoniczną otrzymały okna na pierwszym piętrze, flankowane pilastrami w porządku jońskim lub kompozytowym, podtrzymującymi wydatne belkowanie z nadokiennymi płycinami i trójkątnymi przyczółkami. Kondygnacje pierwszego i drugiego piętra „odcięto” tradycyjne gzymsem działowym nad parterem i gzymsem koronującym. Co ciekawe, w budynku została zaburzona oś symetrii, zgodnie z którą tradycyjnie komponowano wówczas elewacje w stylu neorenesansowym. Dwa wejścia do budynku, jedno prowadzące do instytucji bankowej, drugie do lokalu usługowego, przesunięto w kierunku południowego naroża. Oś z wejściem do budynku oraz narożną oś od strony północnej, zaakcentowano pseudoryzalitami, uzyskując w ten sposób wrażenie pozornej symetrii. Interesująco rozwiązano także naroże budynku od strony Gimnazjum, przejmując dekorację elewacji w postaci boniowania i gzymśów działowych. W osi ściętego naroża umieszczono na parterze pod gzymsem działowym bogato zdobiony kartusz herbowy, nad nim na pierwszym piętrze figurę Marki Bożej wkomponowaną w półkolistie zamkniętą niszę, a na wysokości trzeciej kondygnacji kartusz z datą ukończenia budynku. Uwydatnione w ten sposób naroże budynku znaczyło w tym miejscu zróżnicowane linie zabudowy wschodniej pierzei ul. 3 Maja.

W 1907 roku według projektu Jana Perosia wybudowano malowniczy eklektyczny gmach Kasy Oszczędności przy ul. 3 Maja 23 i to na jego południową ścianę eksponowaną na Aleję Lubomirskich przeniesiono figurę Matki Bożej z niszy budynku Komunalnej Kasy Oszczędności.

W latach II wojny światowej w gmachu Komunalnej Kasy Oszczędności, w którym później mieściło się także kasyno, Niemcy urządzili Komendę Powiatową Miejskiej Policji oraz sąd wojenny.

Po wojnie najbardziej reprezentacyjny deptak miejski, ukształtowany już w czasach Mikołaja Szytka Ligęzy jako ważny planistycznie trakt wiążący miasto z zamkiem, czekały spore zmiany. Otóż w latach 1955-1957 przeprowadzono modernizację ciągów sklepowych w obydwu pierzejach ulicy 3 Maja na odcinku od kościoła farnego do ul. Dymnickiego, polegającą na wypruciu drewnianych witrzyn (projektowanych nierzadko z pieczołowitą dbałością o każdy detal) i zastąpieniu ich przeszklonymi płaszczyznami. Ingerencja ta przyczyniła się do znaczącego zubożenia substancji zabytkowej śródmiejskich kamienic i tym samym niekorzystnie wpłynęła na ich niepowtarzalny charakter i wyraz plastyczny. Mimo zdecydowanej krytyki tego typu działań w środowisku architektonicznym i urbanistycznym, i, co więcej, pomimo prezentowania modernizacji rzeszowskich witrzyn ku przestrodze jako przykład złych praktyk, proces unowocześniania ul. 3 Maja kontynuowano... po drugiej stronie ul. Dymnickiego.

W latach 1960-1961 gmach Komunalnej Kasy Oszczędności przekształcono na Dom Handlowy „Delikatesy” ze słynną kawiarnią „Kosmos”. W wyniku przebudowy budynek utracił swój monumentalny neorenesansowy kostium historyczny, i tym samym cała ulica 3 Maja została pozbawiona autentycznego świadka kształtowania się wnętrza urbanistycznego najpiękniejszego w mieście deptaka w

dobie autonomii galicyjskiej. Miejsce „tradycyjnej” zabytkowej kamienicy zajął nowoczesny budynek o wielkomięskiej fizjonomii, na którą składała się przeszklona elewacja i neonowa kompozycja świetlna w narożu budynku. Autorem projektu przebudowy Komunalnej Kasy Oszczędności był architekt Gerard Pająk.

Nowa odsłona kamienicy przy ul. 3 Maja 13 szybko zyskała popularność. Była często utrwalana na rzeszowskich pocztówkach, w których zastąpiła tradycyjne ujęcia ulicy 3 Maja na wieżę farną czy zespół popijarski. Nie minęło jednak pięćdziesiąt lat zanim nowoczesna elewacja się zestarzała, przestała się podobać i jakby pasować do historycznego kontekstu całej ulicy. W 2002 roku Dom Towarowy „Delikatesy” został przekształcony na Galerię „Paniaga”. Tym razem jednak podczas przebudowy obiektu zdecydowano się na... powrót do elementów historyzujących nawiązujących do pierwotnego wystroju architektonicznego Komunalnej Kasy Oszczędności. I tak na elewację powróciło boniowanie, narożne ryzality, półkolistie zamknięte otwory parteru oraz nałożone na przeszkloną płaszczyznę pierwszego i drugiego piętra ramy dekoracji architektonicznej okien – w pierwszej kondygnacji zwieńczonej trójkątnymi przyczółkami, w drugiej, prostymi gzymsami. Odtworzono nawet narożną niszę, pamiątkę po umieszczonej w niej pierwotnie figurze Matki Bożej, a nad nią kartusz z datą ukończenia przebudowy. Autorem projektu przebudowy była architekt Aldona Wysocka.

Obecnie z uwagi na dokonane przekształcenia budynek nie jest indywidualnie ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Rzeszowa. Jest natomiast objęty ochroną konserwatorską, ponieważ usytuowany jest na obszarze układu urbanistycznego Starego Miasta wpisanego do rejestru zabytków decyzją nr A-325 z dn. 30 stycznia 1969 r.

Historia przeobrażeń budynku odzwierciedla odwieczny w przestrzeniach zabytkowych „spór” pomiędzy tradycją a nowoczesnością. Doświadczenia na przestrzeni lat pokazują jednak, że przekształcanie obiektu poprzez pozbawienie go właściwych mu cech stylowych nie daje autentycznego efektu i stąd nie wytrzymuje próby czasu. Czym innym jest bowiem wybudowanie budynku zgodnego z duchem swojej epoki w miejscu obiektu nieistniejącego, a czym innym świadome przekształcenie budynku z „tradycyjnego” na „nowoczesny”. Bywa jednakże i tak, że nowy „kostium” obiektu z biegiem czasu nabiera wartości i jako integralny element zabytkowej substancji budynku staje się również przedmiotem ochrony. Przykładem tego procesu jest budynek dworca kolejowego Stacji Rzeszów Główny, ale to już temat na odrębną ciekawostkę...

Karolina Chomiczewska
Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków
Urzędu Miasta Rzeszowa

Źródła:

Władysław Hennig, *Rzeszowski alfabet miejsc często już zapomnianych i osób z nimi związanych*, Rzeszów 2012
Barbara Tondos, *Architektura Rzeszowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Rzeszów 1997